

De cor a sostre. El teginat de la sala del tresor de la catedral de Tarragona

Antoni CONEJO DA PENA*
IRCVM-Universitat de Barcelona

RESUM

A la sala del tresor de la catedral de Tarragona es conserva un sostre pintat gòtic que originalment havia format part d'una tribuna. Aquest article tracta del seu procés constructiu, de les seves característiques arquitectòniques i de l'espai que ocupa, així com de la seva decoració i dels canvis que ha sofert.

Paraules clau: sostre pintat, segle XIV, catedral de Tarragona.

RÉSUMÉ

De chœur à plafond. Le plafond de la salle du Trésor de la cathédrale de Tarragone

Le plafond peint gothique de de la salle du Trésor de la cathédrale de Tarragone faisait partie, à l'origine, d'une tribune. Cet article s'occupe de son processus constructif, de ses caractéristiques architecturales et de l'espace où il se trouve, et aussi de son décor et des changements dont il a fait l'objet.

Mots-clés: plafond peint, XVe s., cathédrale de Tarragone.

ABSTRACT

From choir to ceiling. The wooden ceiling in the Treasury of Tarragona cathedral

The gothic painted wooden ceiling in the the Treasury room of Tarragona cathedral was originally part of a tribune. This paper deals with its constructive process, its architectural characteristics and the space where it is placed, as well as with its decoration and the changes it has suffered.

Key words: painted wooden ceiling, 14th c., Tarragona cathedral.

En toda Cataluña abundan los techos pintados, pero ninguno tan interesante como el de la sacristía de la catedral de Tarragona. Es una techumbre plana que se hizo, según parece, para sostén de un coro.

Marqués de Lozoya

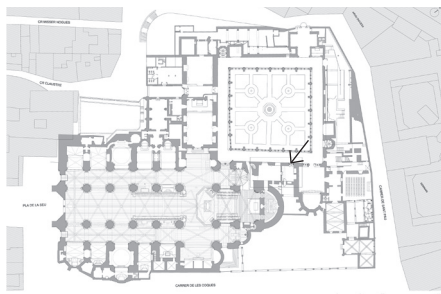
A la sala del tesoro annexa a la sagristia de la catedral de Tarragona hom pot gaudir d'un dels teginats gòtics pintats més bonics i lluïts del Principat [fig. 1]. Encara que avui dia funciona com a sostre, en un primer moment havia format part d'una tribuna o cor sobrelevat de fusta.[1] En el present article volem endinsar-nos en l'anàlisi del procés constructiu, les particularitats arquitectòniques i l'evolució funcional de l'espai que l'acull, però també en les raons que motivaren el seu muntatge, sense descurar la seua esplèndida decoració i les vicissituds i transformacions patides amb el pas del temps.

Reflexions entorn a la canònica i la sagristia de la catedral de Tarragona

A cavall dels segles XI-XII i després de gairebé quatre centúries de domini islàmic, Tarragona aconseguí recuperar la dignitat de seu metropolitana. S'obria llavors una nova etapa en què la flamant *civitas* cristiana pretenia deixar enrere les dificultats econòmiques i demogràfiques del passat i reivindicar el paper protagonista que li pertocava dins l'Església peninsular, i quina millor manera de fer-ho que evocant l'esplendor de la seua etapa més gloriosa: la de la imperial Tàrraco. Per aquesta raó, no hi devia haver gaires dubtes en què el més adient era crear una monumental 'Acròpolis eclesiàstica' en la part més alta de la ciutat, és a dir, en el mateix lloc on s'havia obert la plaça del *Concilium Provinciae Hispaniae Citerioris* amb el seu imponent temple flavi dedicat a la memòria d'August.[2] El 1154 l'arquebisbe Bernat Tort rubricà la fundació d'una canònica per tal que un incipient i reduït grup de canonges regulars de l'orde de Sant Agustí hi pogués residir i posar en pràctica l'ideal de *vita comunis*. Segons resa aquest suggestiu docu-

[Fig. 1] Tarragona: catedral, sala del tresor. Vista general del teginat.

[Fig. 2] Tarragona: catedral. Planimetria amb indicació del lloc on es troba la sagristia (fgr-arquitectes).

ment, el complex havia de disposar de capella, celler, graner, dormitori, cuina i aula capitular.[3] Al llarg de la segona meitat del s. XII aquestes dependències s'anaren construint al voltant d'un gran pati quadrat, el perímetre del qual estava delimitat, en part, pels fonaments i els murs encara dempeus del *temenos* de la primitiva plaça de culte romà; precisament, a partir de principis del s. XIII en aquesta mateixa vasta superfície s'hi emplaçaria el claustre catedralici [fig. 2].[4] Per desgràcia, encara són molts els interrogants sense resoldre entorn d'aquesta canònica, d'una banda perquè els documents exhumats a penes en diuen res i, de l'altra, perquè molts dels seus elements originals es van arruïnar i/o emmascarar arran de la construcció, a la fi del s. XIX, de les anomenades Cases dels Canonges segons el projecte d'Elies Rogent. Així, tot i els esforços dels darrers anys,[5] a hores d'ara tan sols hi ha unanimitat a l'hora d'identificar uns pocs espais: la crugia occidental sembla que fou la destinada a refectori;[6] la sala capitular, després implementada com a capella del *Corpus Christi*, segueix fent gala de tota la seua esplendor en l'extrem sud-oriental de la clausura; i per acabar és sabut que el dormitori es trobava a llevant. Emperò, i què hi ha de la resta? Quin ús es va reservar, per exemple, a la nau destinada avui dia a sagristia i tresor? I a les que es van alçar al cantó de tramuntana?

Són massa dubtes que en cap cas no pretenem abordar en el present article. Ara bé, a partir de l'examen visual i arqueològic de les estructures que romanen dempeus hom pot comprovar que s'hi van posar en pràctica, almenys, dues variants constructives diferents. *In primis*, grans sales rectangulars amb una coberta de fusta a dues aigües disposada damunt de sèries d'arcs diafragma apuntats.[7] En segon lloc, crugies igualment rectangulars, però en aquest cas resoltes amb elevades

[Fig. 3] Tarragona: catedral, sagristia, cambra superior.

voltes de canó apuntades i il·luminades per llunetes, tal com podem veure-ho en el tram més occidental de l'antic refector –avui destinat a museu–[8] i en la cambra superior de la sagristia [fig. 3]. Aquesta darrera dependència és precisament la que ens interessa. Es devia construir a finals del s. XII i/o molt al començament del s. XIII, coincidint amb l'inici de les obres de la catedral[9] i simultàniament amb la traça de la crugia meridional del claustre. Encara que pugui semblar una obvietat, la 'tossuderia' d'encabir l'església metropolitana en la part alta de la ciutat va exigir un esforç notable per adaptar-se a les estructures romanes preexistents, però també per emmotllar-se als edificis que havien anat definint la flamant canònica. Així, no és estrany que en les parts més antigues, és a dir, a la capçalera i al transsepte, sigui ben fàcil detectar distorsions i dubtes constructius que palesen una alteració del projecte primitiu.[10] Resulta sorprenent, per exemple, com el creuer nord es va aprimant subtilment en alçada i amplada fins a enllaçar

amb la façana del vell refectori –avui capella del Santíssim. Alhora, també és manifest el desig de dotar l'edifici d'una altura major a la prevista inicialment, mitjançant l'addició d'un segon ordre de columnes en el tram recte del presbiteri i que de retruc va servir de referència per marcar el nivell del cobriment de la resta de voltes de la nau central.[11] Els mateixos arguments es poden esgrimir a propòsit del claustre. El volgut interès per aprofitar els potentíssims murs d'*opus quadratum* de l'angle septentrional del *temenos* flavi és suficient raó per entendre el perquè es troba situat entre el transsepte i la capçalera, i no entre el braç nord del creuer i la nau longitudinal com era més freqüent.[12] I això també permet explicar l'aspecte asimètric de la citada capçalera, que s'organitza a base de quatre absis disposats esglaonadament: al centre el major, dues absidioles de dimensions decreixents en el cantó més meridional i una altra en l'extrem nord; en aquest darrer punt n'hi mancava una cinquena que es va sacrificar per tal de no dificultar el lliure recorregut a través de les galeries claustrals [fig. 2].[13]

La sagristia tampoc no fou aliena a aquestes incerteses. En un origen es tractava d'una sala rectangular de nau única d'uns 16 m de longitud, 7 d'ample i 10,70 d'alçada,[14] encara que amb el temps fou objecte d'una doble subdivisió: al llarg es crearen dues estances contigües separades entre si per un mur transversal perforat per una preciosa porta ogival; i en alçat es va instal·lar un nou forjat pla de fusta que permeté afegir-hi un pis superior.[15] Pel que fa a la ubicació, es troba encaixada a continuació de l'absidiola septentrional –actual capella de Santa Maria dels Sastres– i delimitada al nord pel claustre i a llevant per la sala capitular [fig. 2]. Aquesta situació forçada condicionà que la seua amplada de 7 m fos sensiblement inferior a la mitjana de la resta d'oficines canòniques (11 m).[16] I quant a la cronologia, no hi ha massa dubtes en què es va erigir després del refector, al mateix temps que l'absis major[17] i contemporàniament o si més no preveient la immediata erecció del claustre, car les llunetes que n'il·luminaven l'interior es van obrir a suficient alçada perquè no quedessin completament tapiades un cop es cobrí la crugia meridional de l'esmentada clausura.[18]

Però, tal com avançàvem, el més problemàtic és aclarir quina funció va desenvolupar dins de la canònica, i bona mostra d'això són les dispars lectures esgrimides per la crítica historiogràfica. Per un costat, hi ha autors que la van identificar amb la controvertida capella de Santa Maria referida en la constitució de Bernat Tort.[19] D'altres, consideraven que arran de l'arribada del Braç de Santa Tecla (1321) s'hi va muntar un cor elevat de fusta per tal de venerar-hi la relíquia.[20] També hi ha els que asseguraven que a la fi del s. XIII l'arquebisbe Rodrigo Tello (1288-1308) l'havia reconvertit en sagristia, acceptant que fins llavors havia funcionat com a capella.[21] Per acabar, s'ha apel·lat a la seua presumpta polivalència, justificant diversos usos com sala de canonges i sagristia.[22]

Sigui com sigui, i a l'espera de noves evidències documentals o d'un estudi monogràfic aclaridor sobre la canònica tarragonina, la hipòtesi que aquest edifici s'hagués destinat

inicialment a capella és prou versemblant. Per exemple, en alguns conjunts monàstics i catedralicis s'han documentat recintes per a la celebració dels oficis divins i el rés en comú de les hores canòniques mentre no es construïa el temple major,[23] una circumstància que tal vegada seria extrapolable a Tarragona. En canvi, la primigènia sagristia podria haver quedat fixada en una de les primitives absidioles romàniques annexes a l'altar principal,[24] probablement la de l'extrem nord. Així, quan en la segona meitat del s. XIV aquesta es transformà en la sumptuosa capella 'flamígera' de Santa Maria dels Sastres, la funció de custòdia dels ornaments litúrgics dels oficis diaris s'hauria traslladat a l'actual sagristia. Ja hem dit que aquesta estava emplaçada entre el claustre, l'aula capitular i la capçalera,[25] una posició idònia per acomplir aquella tasca, sense que això impliqués abandonar l'ús cultural i que fins disposés d'altar propi per als resos preparatoris.[26] De fet, fou a partir de la fi del s. XIII i principis del XIV quan les sagristies començaren a adquirir una certa entitat arquitectònica i quan se'n codificà una ubicació més o menys precisa.[27] I tampoc no podem oblidar que la metamorfosi i els canvis d'usos dels espais canònics va ser una constant. Per exemple, el 1312, el vell dormitori adossat a la galeria oriental del claustre de la catedral de Girona es reconvertí en sagristia.[28]

El que sí que és segur és que a Tarragona ja funcionava com a tal almenys des de 1361. Aquest any va tenir lloc un sonor enfrontament entre canonges capitulars de les nissagues dels Alenyà i dels Anglesola que acabà amb vessament de sang i amb la condemna dels culpables a la forca i a la presó. Però més enllà de les conseqüències històriques d'aquest fet, la notícia ens interessa perquè aporta algunes dades addicionals sobre la topografia canònica. Així, ens diu que el conflicte s'inicià a la sala capitular, que va continuar «davant de la rexa de la sacristia que dona al claustro» i que finalment es resolgué, per a mal, al bell mig de l'església en ple rés de Completes.[29] Uns anys més tard, en la coneguda *Consuetud* escrita el 1369 pel «monyo maior» Pere Figuerola, s'al·ludia a «lo portal de la segrestia» que era en «la clastra».[30] Fins ara ningú no havia parat compte en què aquesta porta encara existeix, per bé que transformada en finestra, fruit d'una remodelació practicada possi-

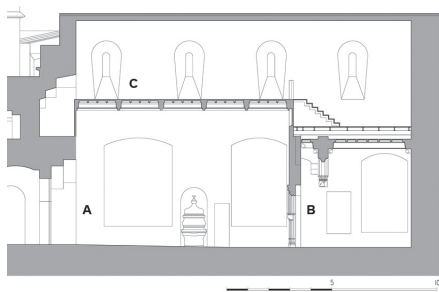

[Fig. 4] Tarragona: catedral, sagristia, antiga porta d'accés des del claustre i després transformada en finestra.

blement ja avançat el s. xvi [fig. 4]. En efecte, si fem un esguard a la que es troba més a prop de l'antiga sala capitular, apreciarem que els tres carreus marmoris del cos central de l'ampit així com les dues filades inferiors –de mides i materials diferents– són en realitat un afegit posterior;[31] i de la mateixa manera, la graonada situada arran de terra està feta amb una pedra rogenca i amb aresta viva, que contrasta amb la groga i perfilada per una subtil motllura que ressegueix tot el llarg de la galeria meridional del claustre. En darrer lloc també són evidents els moviments de peces en l'intradós de l'obertura.[32] En canvi, no tenim tan clar quan es va afegir el ric guardapols de marbre que imposta sobre dues mènsules amb les efigies de santa Tecla i sant Pau i que està coronat per un cap mitrat.[33] Pel que fa a les dues altres finestres que avui dia donen al claustre, una es va obrir el 1597, i l'altra pertany a una reforma contemporània a càrrec de l'arquitecte Salas.[34]

L'antic cor alt de fusta: estructura, decoració i funció

Entorn a 1355-1360, en un dels extrems d'aquesta capella-sagristia es va instal·lar una tribuna o cor sobreelevat de fusta [fig. 1 i 5]. Aquesta cronologia s'ha pogut fixar gràcies a la correcta identificació de l'heràldica que el decora i que de retop assegurava la ràpida identificació dels promotors. El primer escut es tracta d'una Tau o creu de Santa Tecla de sable –sobre camp de gules–, símbol del Capítol. El segon és d'or, una creu recreuada de gules ressaltant sobre una esportella o ferrera de sable.[35] Aquest blasó havia estat repetidament confós amb el de la família Saportella, però ara sabem que en realitat pertanyia a l'arquebisbe d'origen aragonès Fray Sancho López de Ayerbe (1347-1357).[36] El tercer distintiu correspon al també arquebisbe Pere de Clasquerí (1358-1380): d'or, una creu d'argent ressaltant sobre una campana de sable; bordura de nou peces de sable [fig. 6].[37] I, en darrera instància, i ocults sota de dos senyals del prelat Ayerbe, s'entreveuen les armes dels Anglesola –d'or, quatre faixes viperades de sable [fig. 7].[38] Totes quatre divises són les mateixes que figuren a l'interior de la veïna capella dels Sastres,[39] motiu més

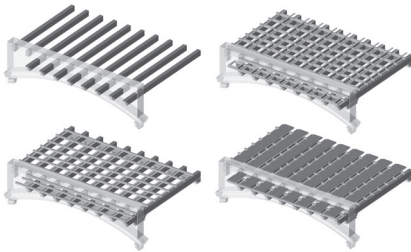
[Fig. 5] Tarragona: catedral, sagristia. Secció longitudinal. A. Sagristia major. B. Sala del tresor. C. Guarda-roba canonical (fgr-arquitectes).

[Fig. 6] Tarragona: catedral, sala del tresor, teginat. Mores tocant instruments, i armes del capítol, de Sancho López de Ayerbe i de Pere de Clasquerí.

[Fig. 7] Tarragona: catedral, sala del tresor, teginat. Detall de l'escut dels Anglesola emmascarat sota les armes de Sancho López de Ayerbe.

[Fig. 8] Tarragona: catedral, sala del tresor. Visió axonòmica de l'estructura del teginat (infografia: Marc Figuerola)

i 8]. Les bigues perforen l'arc petri i es perllonguen mig metre més enllà fins a formar un voladís i deixant a la vista llurs extrems, tallats i pintats amb carasses grotesques. Òbviament, el frontis estava presidit per una balustrada que es devia perdre arran d'alguna de les transformacions patides per la sagristia amb el pas del temps.

El muntatge d'aquest tipus d'estructures als peus d'una església fou habitual d'ençà de mitjan s. XIV,[41] però, en canvi, va ser del tot infreqüent en àmbits complementaris o adjacents, circumstància que singularitza encara més l'exemplar tarragoní. Dels conservats n'hi ha que es feren de pedra, maó, guix i fusta. Pel que fa a aquests últims i en relació estrictament a l'àmbit hispànic es poden destacar els nombrosos conjunts de Castella i Lleó,[42] com el de San Millán de Los Balbases (Burgos, ca. 1360-1418),[43] o els repartits en diferents indrets de les províncies de Palència[44] i d'Àvila.[45] Tots ells acostumen a presentar una rica decoració pictòrica i de talla, en què les característiques formes vegetals i geomètriques s'entremesclen amb escenes cinegètiques i historiades, sense oblidar l'heràldica com a principal reclam d'atenció. A Aragó, una de les zones més prolífiques és la comarca de Calataiud (Saragossa). Aquí sobresurten els suggestius

que suficient per confirmar la sincronia d'ambdues obres i la participació dels mateixos benefactors. Però, en el cor, l'escut de López d'Ayerbe té un protagonisme destacadíssim –al mateix nivell que la tau capítular–, mentre que el de Clasquerí apareix reproduït en una quantitat i en una escala sensiblement més petita, i sempre relegat a bogets o taulons secundaris. Per aquesta raó, tot apunta que el guix de la decoració es devia realitzar a les acaballes del pontificat d'Ayerbe, mentre que el muntatge definitiu i l'acabat final correspondrien al començament de la prelatura de Clasquerí.

Des del punt de vista estructural, el teginat consisteix en un empostissat pla de 5,25 x 6,8 metres recolzat, d'una banda, damunt d'un arc escarser diafragma de pedra que imposta sobre dues mènsules amb les imatges de sant Pau i santa Tecla;[40] i de l'altra, sobre un únic ordre de 10 bigues mestres que descansen en sengles pernòdols i que estan unides entre si mitjançant cabirons col·locats transversalment [fig. 1

cors alts de Santa María de Maluenda, Santa María de Tobed, San Félix de Torralba de Ribota i l'Asunción de Cervera de la Cañada, datats en els primers anys del s. xv.[46] I en el llinar peninsular, no podem deixar d'esmentar l'extraordinària tribuna rossellonesa de Sainte-Eulalie de Millas, molt ben documentada gràcies al seu detallat contracte d'execució (1441-1442),[47] i les de les esglésies perpinyaneses de La Réal[48] i del convent del Carne, aquesta última desapareguda.

Per contra, al Principat es coneixen pocs exemples, encara que els més rellevants es van realitzar a l'àrea tarragonina. Al marge del de la seu metropolitana, n'hem de subratllar un de coetani i de dimensions i estructura molt similars, muntat als peus de la desafortunada església de la Sang d'Alcover.[49] També s'ha suggerit que n'hi podria haver hagut un altre a Santa Maria de la Secuita,[50] per bé que en no tenim cap constància ni documental ni física. I ja més tardanament (s. xvi), no volem oblidar-nos del que hi ha en la preciosa ermita del Roser a Vilallonga del Camp.[51]

Pel que fa a la decoració del sotacor de Tarragona[52] hi trobem els motius que habitualment poblaven els sostres lignis policromats baixmedievals amb una decidida voluntat barroquitzant [fig. 1].[53] Ens referim a:

[Fig. 9] Tarragona: catedral, sala del tresor, teginat.
Bucentaure sonant de flauta, i escuts heràldics.

[Fig. 10] Tarragona: catedral, sala del tresor, teginat.
Faula esòpica del llop flautista i el cabrit.

estilitzades formes vegetals, geometries de caràcter islamitzant, animals i éssers fantàstics, suaus talles florals i helicoidals, distintius heràldics i, per descomptat, escenes narratives que en aquest cas posen l'accent en el fet festiu i musical.[54] D'entre aquestes últimes, la més notable reproduceix un graciós bucentaure sonant de flauta i acompanyat de la inscripció BUCENTOR MAES[TR]E [D]E IPOCRAS, que ens ha permès d'identificar-lo amb el centaure Quiron –en la seua versió taurina–, un híbrid monstruós que tradicionalment s'ha associat amb els orígens mítics de la medicina [fig. 9]. Hi ha més episodis interessants: un parell de mores assegudes tocant el llaüt i el rabell [fig. 6]; dos dansarins musulmans que adopten actituds jocosos mentre onegen estoles litúrgiques; un ball d'espases; una disputa entre dos homes que es barallen a cops de bastó per una portadora; un clergue jove, i dues faules, una de les quals il·lustra una

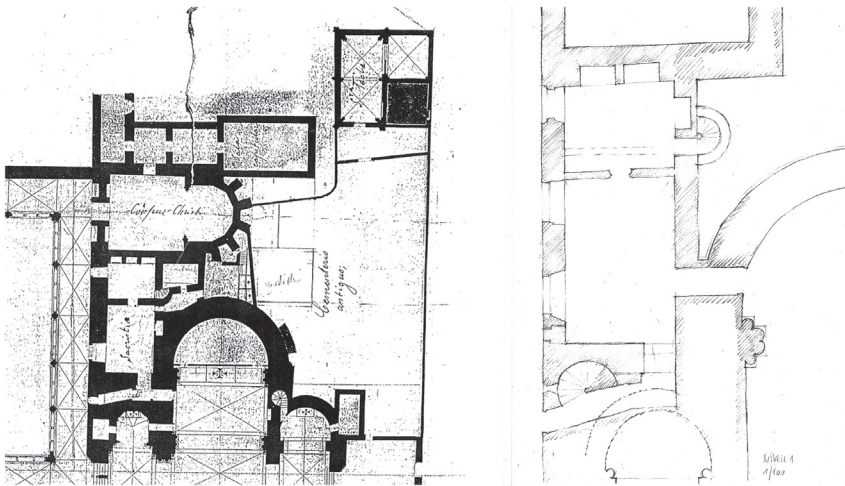
versió heterogènia del text esòpic del llop i el cabrit flautista [fig. 10]. És difícil entrellucar si darrere d'aquestes històries s'hi amagava una intencionalitat crítica o moralitzant, o si estem davant de la mera repetició osmòtica d'unes imatges extretes de repertoris coneguts sense cap altre particular que l'embelliment.

Ara bé, quines raons van dur el Capítol a muntar un cor elevat en un espai adjacent de la canònica?[55] Ja hem dit que aquest tipus d'estructures sovintejaven als peus de les esglésies, de tal manera que esdevenien un moble públic a l'abast de la vista i també de l'oïda de tots els fidels. Emperò, en aquest cas, hem de pensar en un ús restringit i adreçat exclusivament a la comunitat de canonges. Però, quan i per a què s'emprava? D'entrada, és obvi que devia acomplir una funció musical. Sense anar més lluny, en la citada *Consueta* de P. Figuerola de l'any 1369 s'apunta que durant la festivitat de Nadal, els fadrins salmodiaven la darrera antífona de laudes *Infantes vidimu* dins de la sagristia;[56] sembla lògic que aquest cant s'interpretés dalt del cor. Tanmateix, no es poden descartar altres usos. Així, aquestes tribunes solien donar molt de joc en les coreografies litúrgiques de caràcter estacional i en les representacions parateatrals. A l'església canònica de Santa Maria de l'Estany sembla que n'hi va haver una –avui desapareguda– que s'hauria utilitzat durant la posada en escena del famós drama Assumpcionista descrit amb tot detall en el *Liber Processionarius Stagnensis* (principis del s. XIV).[57] Alhora, es tenen notícies que les assemblees canòniques podien celebrar-se ocasionalment en els cors, durant les quals s'emprava el seu pertinent *pulpitum*. [58] En aquest sentit, creiem oportú recordar que el 1345 s'havien aprovat els estatuts fundacionals de la confraria de preveres de Tarragona sota l'advocació de santa Maria. Aquesta corporació, que arribà a reunir a gairebé tots els canonges, comensals i beneficiats de la Seu, fou molt poderosa econòmicament i a ella competia, per exemple, la commemoració dels difunts que es duia a terme amb solemnes exèquies.[59] Pel que sembla, també va exercir un rol destacat en el finançament de la veïna capella de Santa Maria dels Sastres, començada probablement després de la Pesta Negra per iniciativa de l'arquebisbe López de Ayerbe i enllestida pel prelat Pere de Clasquerí,[60] que com ja hem dit, també foren els principals benefactors del cor alt de fusta. Aquesta 'coincidència' alimenta la idea que la sagristia hagués començat a funcionar com a tal arran de la remodelació de la citada capella i, perquè no, que la decisió d'instal·lar-hi una estructura coral tingués a veure amb el culte privatiu o amb les eventuais reunions plenàries de la citada confraria. Tampoc no podem passar per alt que Ayerbe i Clasquerí van contribuir de manera decisiva a la dinamització dels actes festius que tenien lloc a la catedral, mitjançant la consolidació d'actes d'ampli seguiment popular com eren les processons de Santa Tecla i del Corpus. Aquest interès en pro de l'espectacularització de la litúrgia cristiana potser va tenir conseqüències arquitectòniques que explicarien, per exemple, el marcat caràcter escenogràfic de la galeria que recorre a mitja alçada els murs interiors de la capella dels Sastres i,[61] molt probablement també, el muntatge del nostre cor ligni.

Un altre aspecte que la crítica historiogràfica tampoc no havia estat capaç de resoldre fins ara és com s'arribava dalt del sobrecor. El més freqüent era col·locar una escala dessoria l'embigat. Així es va fer, per citar alguns exemples, a les esglésies de la Sang d'Alcover, San Román de Puebla de Castro (Osca)[62] i Vilallonga del Camp. [63] En canvi, en altres edificis es preferí situar-la en un lloc més dissimulat, com ara a l'interior de torretes, contraforts o dins dels murs de tancament del temple; aquest és el cas de Santa Maria de Tobed i Santa Maria de Maluenda. Pel que fa a Tarragona, la presència d'una espècie de mènsula visible en la cara anterior de l'arc diafragma de suport del teginat s'havia interpretat com l'únic vestigi de la presumpta escala d'accés [fig. 11]. Josep Vives la va imaginar helicoidal,[64] mentre d'altres la intuïren de doble tram:[65] en ambdós casos, però, s'acceptava una ubicació davant

[Fig. 11] Tarragona: catedral, sala del tresor. Unió del teginat amb el mur mitger i arrencament d'una presumpta tribuna volada.

[Fig. 12] Esquerra. Amadeo Rodríguez: planimetria de la catedral de Tarragona (1859; AHAT, *Fons planimetria*, carpeta 87, n. 528). Dreta. Planta de la sagristia amb indicació de la desapareguda escala de caragol d'accés al cor (dibuix: Joan Figuerola).

[Fig. 13] Tarragona: catedral, sagristia, cambra superior. Lluneta transformada en porta per permetre l'accés al cor ligni.

[Fig. 14] Tarragona: catedral. Reconstrucció virtual de la capella-sagristia i el cor elevat de fusta (infografia: Marc Figuerola).

–i no sota– del cor, un fet que, de ser així, hauria resultat del tot sorprenent car hagués trencat la visió de conjunt i la sensació de profunditat; a més, no coneixem cap altre cas en què s'optés per una solució d'aquest tipus. No obstant això, ara sí que podem precisar on es va situar. En la planta de la catedral aixecada per Amadeo Rodríguez el 1859, hom apreciarà la traça d'una escala de caragol –avui desapareguda– en el pati exterior generat per la unió del cos rectangular de la sagristia amb el perfil semicircular de l'absis major, i a la qual s'accedia a través d'una porta de mig punt oberta en un lateral del sotacor i encara practicable [fig. 12].^[66] En el pis superior en resta una altra evidència inequívoca: la lluneta que perfora en alt el mur meridional i situada a sobre de l'empostissat, va ser repicada i transformada maldestrament en una porta on donava el cap de la suara esmentada escala [fig. 13]. Malauradament, tot aquest sector fou alterat per Elies Rogent i, per tant, no n'ha romàs cap testimoni. D'altra banda, aquest caragol no té res a veure amb una escalinata posterior –potser del s. *xvi* o fins i tot més tardana–, de la qual parla Serra i Vilaró i que fou destruïda en el segon quart del s. *xx* durant una intervenció de l'arquitecte Bernardí Martorell.^[67] Finalment, i pel que fa a la pseudomènula que havia desorientat els estudiosos, creiem que podria haver servit de suport d'una antiga tribuna volada d'a penes un metre d'ample, i que en qualsevol cas hauria estat afegida amb posterioritat al muntatge del cor [fig. 11 i 14].^[68] Tanmateix, el seu ús es revela incert:

Lloc reservat al director dels cants? Base per col·locar-hi un orgue petit? Suport per a un púlpit de pregària o pensat per a la celebració d'algun ritu liturgicofestiu relacionat amb la lloança de relíquies?[69]

El sostre: evolució i transformació de la capella-sagristia

La vida del cor ligni s'endevina exigua. La necessitat de racionalitzar els amplis i desaprofitats espais de la canònica obligà a modificar-ne les funcions. Així, el 1389 s'acordà fer a la sagristia un armari per a la custòdia dels documents capitulars, és a dir, un arxiu. J. Serra i Vilaró[70] va relacionar aquesta dada amb la subdivisió horitzontal de la primitiva crugia en dos espais contigus.[71] D'aquesta manera, a l'extrem oriental es creava una petita cambra independent destinada a sala del tresor, la llargària de la qual venia determinada pel teginat del cor –que a partir de llavors passà a funcionar com un sostre–, mentre que el cantó occidental, el més gran, hauria continuat desenvolupant les tasques de sagristia pròpiament dita i de lloc de culte [fig. 5]. Alhora, en aquest segon àmbit s'hauria muntat un nou forjat de fusta, a la mateixa alçada de l'empostissat coral, que permetia crear un pis superior per a arxiu i, potser també, per a tecasi o caixa de cabals del capítol. [72] Malauradament, la nota donada a conèixer per Vilaró és tan migrada que és difícil asseverar si el citat mur divisor i correspon a aquest moment i data, per tant, del darrer

quart del s. XIV, o si bé es va realitzar en una cronologia més tardana, en la primera meitat del s. XV,[73] o fins en el s. XVI, com s'ha suggerit darrerament (opinió que no compartim).[74] Sigui com sigui, és evident que aquesta reorganització suposà la 'defunció' de l'antic cor i el naixement d'un recinte presidit d'ençà endavant pel binomi sagristia-sala del tresor.[75]

[Fig. 15] Tarragona: catedral, sagristia, planta baixa.

Més tard, el 1548, el Capítol decidí fer-hi un nou sostre de fusta en l'àmbit dedicat a sagristia, segurament a l'alçada de l'actual i que es troba per damunt del realitzat en la fase anterior, amb l'objectiu de destinar la sobrecambra a magatzem de tapissos [fig. 3, 5 i 15]. [76] El muntatge d'aquest forjat a un nivell superior deu tenir a veure amb la intenció d'aprofitar la monumental escala de caragol situada entre el seu mur occidental i l'absis de la capella dels Sastres, en desús fins aquell moment [fig. 2 i 12].

Quant a aquesta excepcional graonada, contemporània de la construcció de la capçalera de la catedral i de la sagristia però que mai no s'arribà a acabar,[77] continua planant un misteri ja que no se sap ben bé amb quina finalitat es va idear. Una de les opcions amb què es treballa últimament la relaciona amb l'accés intern a una suposada torre-campanar projectada al cantó nord de l'absis principal, que a la fi no s'hauria dut a terme potser a causa un cop més dels replantejaments que afecten tota la capçalera.[78] Sigui com vulgui, més de 300 anys després d'haver-se principiat, l'esmentada escala trobava per fi una utilitat.

Amb el pas del temps la sagristia encara havia d'experimentar altres canvis: obertura de finestres en el mur que dona al claustre, creació de portes d'enllaç amb la capçalera i els patis contigus del cantó nord, i perforació dels murs interiors per encabir-hi nínxols. Però en allò essencial conservà la mateixa distribució definida al llarg del cinc-cents.[79]

Data d'acceptació definitiva de l'article: 4 d'abril de 2013.

NOTES

* Universitat de Barcelona, Facultat de Geografia i Història. C. Montalegre, 6. 08001 Barcelona. aconejo@ub.edu

Aquest article s'emmarca en el projecte *Cubiertas de madera en la construcción histórica: materiales, transporte, estructuras* (EH-2008-010-00), subvencionat pel CEHOPU, i també s'ha beneficiat del projecte *La Corona de Aragón y las cortes septentrionales: contactos artísticos en época gótica* (HAR2010-18498), de la Universitat de Barcelona. Alhora, vull expressar la meua gratitud a Figuerola-Gavaldà-Romera Arquitectes, a l'arqueòleg Joan Menchón i a l'arquitecte Marc Figuerola pels seus suggeriments i perquè, a més, han tingut l'amabilitat de llegir el text abans de la seua publicació; no obstant això, qualsevol error o mala interpretació que el lector hi pugui trobar són de la meua exclusiva responsabilitat. Pel que fa a les fotografies del teginat es publiquen amb el vistiplau de l'arquebisbat de Tarragona, a qui trasllado el meu més sincer agraïment.

[1] El primer en fer notar que el teginat es tractava d'un antic cor elevat reutilitzat com a sostre va ser J. F. Ràfols, *Téchumbres y artesanados españoles*, Barcelona, 1926, p. 34-35, i fot. IV-VIII. Amb anterioritat, però, ja havia estat objecte d'interès per part d'A. Byne, M. Stapley, *Decorated wooden ceilings in Spain*, Nova York-Londres, 1920, p. 14 i fig. IV. Tanmateix, les principals aportacions les devem a I. Companys, N. Montardit, «Un alfarje de coro mudéjar en Tarragona», *Actas del II Simposio internacional de mudéjarismo: Arte (Teruel, 1981)*, Teruel, 1982, p. 253-260; i sobretot *Els embigats gòtico-mudèixars al Tarragonès*, Tarragona, 1983, p. 61-126. Més recentment, li hem dedicat un article centrat en l'anàlisi iconogràfica: A. Conejo, «Ostentación heráldica y peculiaridades iconográficas. La decoración del sotacoro de la sacristía de la catedral de Tarragona (ca.1355-1360)», L. Buttà (ed.), *Narrazione, 'exempla', retorica: Studi sull'iconografia dei soffitti dipinti nel Medioevo Mediterraneo*, Palerm, 2013, p. 127-162.

[2] L'estiu de 2011 es van poder localitzar les restes arqueològiques d'aquest temple sota de la nau central del temple catedralici.

[3] J. Villanueva, *Viage literario a las iglesias de España*, Madrid, 1851, vol. XIX, p. 214-216. D'aquest document se'n desprèn que les oficines canòniques s'havien de distribuir en dos nivells. A Lleida i Osca també se seguí aquesta superposició per raons topogràfiques (E. Carrero, «Sobre ámbitos arquitectónicos y vida reglar del clero. La canónica de la Seu Vella de Lleida», *Seu Vella. Anuari d'Història i Cultura*, 1, 2001, p. 182-184). A Tarragona, s'ha pogut concretar arqueològicament que les estances adossades al cantó oriental del claustre van arribar a tenir, almenys, dos pisos d'alçada. Emperò, s'ha posat en dubte que en la constitució de 1154 ja es contemplés per endavant aquesta doble divisió (J. M. Macias, J. J. Menchón, A. Muñoz, I. Teixell, «L'arqueologia de la Catedral de Tarragona. La memòria de les pedres», J. Figuerola, J. Gavalrà (dir.), *La catedral de Tarragona: «In Sede» 10 anys del pla director de restauració*, [Tarragona], 2007, p. 204).

[4] J. Camps, *El claustre de la catedral de Tarragona: Es-cultura de l'ala meridional*, Barcelona, 1988, p. 25.

[5] En els darrers anys, en el marc del Pla Director de la Catedral de Tarragona s'ha procedit a l'eliminació de les subdivisions internes de les Cases de Canonges, fet que està permetent recuperar l'essència medieval d'alguns àmbits canònics (v. J. Figuerola, J. Gavalrà, *La catedral...*, op. cit., *passim*).

[6] En realitat, l'orientació del claustre i de la catedral no s'ajusta de manera precisa als quatre punts cardinals, sinó que presenta una desviació d'uns 45°, de manera que tot el complex s'adequa a un eix sud-oest/nord-est. Amb tot, per tal d'agilitzar la lectura del text i també per tal d'harmonitzar amb la majoria d'estudis publicats fins a la data, emprarem les fórmules absolutes nord,

sud, est i oest, bo i acceptant el relatiu encarament de la capçalera devers llevant.

[7] Les excavacions dels darrers anys han permès recuperar la llum de diversos arcs diafragma apuntats situats a redós de les crugies nord i est del claustre, per als quals l'arqueologia ha proposat una cronologia de finals del s. XII (v. J. Macias, J. Menchón, A. Muñoz, I. Teixell, «Excavaciones arqueológicas en la catedral de Tarragona (2000-2002)», *Arqueología de la Arquitectura*, 2, 2003, p. 173-174).

[8] En el darrer quart del s. XVI, l'antic refector fou objecte d'una dràstica subdivisió amb motiu de la construcció de la capella renaixentista del Santíssim (M. Carbonell, *L'escola del camp de Tarragona en l'arquitectura del segle XVI a Catalunya*, Tarragona, 1986, p. 75-86; «Antoni Agustí i la capella del Santíssim Sagrament de la catedral de Tarragona», E. Balasch (a cura de), *Antoni Agustí: Bisbe de Lleida i arquebisbe de Tarragona (1517-1586): Aportacions entorn del marc socio-cultural de Catalunya en la seva època*, Lleida, 1995, p. 217-248).

[9] El tret de sortida de les obres de la catedral se sol associar amb els testaments del noble Pere de Queralt (1166) i de l'arquebisbe Hug de Cervelló (1171); v. J. Villanueva, *Viage literario...*, op. cit., p. 266; E. Liaño, «La catedral de Tarragona», *Arquitectura: Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos* (L'Art Gòtic a Catalunya, 1), Barcelona, 2002, p. 65.

[10] V. J. Figuerola, J. Gavalrà, *La catedral...*, op. cit., p. 39-40.

[11] Alguns autors han assenyalat que el doble ordre columnari visible en el presbiteri i el creuer respondria a la voluntat de dotar el temple d'una aparença més clàssica, en la mateixa línia que algunes catedrals italianes com les de Bèrgam i Ferrara, entre d'altres (v. E. Liaño, «La catedral...», op. cit., p. 71).

[12] V. J. Camps, *El claustre...*, op. cit., p. 22; J. Macias *et alii*, «Excavaciones arqueológicas...», op. cit., p. 173.

[13] Malgrat aquesta asimetria, la configuració planimètrica de la catedral tarragonina s'inscriu en el mateix model aplicat en tota la seua esplendor a la Seu Vella de Lleida (v. J. Gallart, I. Lorés, M. Macià, J. Ribes, «L'arquitectura de la Seu Vella de Lleida: l'evolució de la capçalera», *Lambard*, 8, 1996, p. 113-138).

[14] Al respecte, és evident que E. Morera es va confondre a l'hora de descriure-la, atès que al·ludia a un inexistent absis semicircular destinat a presbiteri (E. Morera, *Memoria ó descripción histórico-artística de la Santa Iglesia Catedral de Tarragona*, Tarragona, 1904, p. 151).

[15] Malgrat que aquesta compartimentació suposà una redefinició de les funcions desenvolupades en aquest espai, que a més a més van anar canviant amb el pas del temps, per tal d'evitar confusions ens referirem a tot el conjunt amb la fórmula genèrica de 'sagristia'.

[16] J. Figuerola, J. Gavalrà, *La catedral...*, op. cit., p. 132.

[17] La contemporaneïtat de la sagristia i l'absis major es ratifica encara més perquè les parts baixes dels seus respectius murs de tancament, tangents entre si, presenten un tipus idèntic de sòcol, alt i perfilat per una subtil motllura copada. Aquest mateix motiu el retrobem en les dues absidioles del cantó més meridional de la capçalera.

[18] En canvi, les llunetes de l'antic refetor sí que queden totalment tapiades en tancar-se la galeria occidental de la clausura, fet que certifica la precedència temporal del primer. Quant a les de la sagristia, si bé actualment estan parcialment cegades, això és a causa d'un recreixement modern del sobreclaustre, ja que el nivell actual està uns 40 o 50 cm per sobre de l'original, tal com ha revelat una cala arqueològica practicada durant els recents treballs de restauració.

[19] Segons J. Villanueva (*Viage literario...*, op. cit., p. 100-101) aquesta hipòtesi la van formular alguns autors locals, per bé que ell no la secundava. Posteriorment, altres historiadors van continuar fent-se'n ressò: E. Morera, *Tarragona cristiana: Historia del arzobispado de Tarragona y del territorio de su provincia*, Tarragona, 1897-1899, vol. I, p. 696-697; S. Capdevila, *La Seu de Tarragona: Notes històriques sobre la construcció, el tresor, els artistes, els capitulars*, Barcelona [1934] 1935, p. 37; J. Serra Vilaró, *Santa Tecla la Vella*, Tarragona, 1960, p. 52-54; J. Vives, *Reinard des Fonoll: Escultor i arquitecte anglès renovador de l'art gòtic a Catalunya (1321-1362)*, Barcelona, 1969, p. 122.

[20] J. Vives, *Reinard...*, op. cit., p. 55, 122-123, 138-139. Encara que no podem descartar que aquest espai s'hagués emprat com a reconditori de relíquies i, en particular, del Sant Braç mentre aquest no es col·locà de manera definitiva en l'armari que encimella el monument sepulcral del patriarca Joan d'Aragó, les dades que aporta l'autor quant a la seqüència cronològica, l'evolució constructiva i els promotors de la sagristia, i també sobre la suposada participació del mestre Reinard des Fonoll en la dècada de 1320, resulten erràtiques, mal o gens documentades i plenes d'incoherències històriques.

[21] J. Blanch, *Arxiepiscopologi de la Santa Església Metropolitana i Primada de Tarragona*, Tarragona, [1665] 1985, cap. XXVIII. E. Morera, *Memoria...*, op. cit., p. 152. Segons l'autor, el mur que subdivideix la crugia en dos s'hauria fet en aquest moment.

[22] E. Carrero, «La topografia claustral en las catedrales de Sigüenza, el Burgo de Osma y Tarragona en el contexto del Tardorrománico hispano», *La cabecera de la catedral calceatense y el tardorrománico hispano (Actas del Simposio. Santo Domingo de la Calzada, 1998)*, [Santo Domingo de la Calzada], 2000, p. 400. De fet, en les seues catedralícies la varietat d'àmbits canònics que podien exercir la funció de sagristia era molt àmplia

(v. E. Carrero, «La sacristía catedralicia en los reinos hispanos. Evolución topográfica y tipo arquitectónico», *Liño. Revista Anual de Historia del Arte*, 11, 2005, p. 50-55). Amb tot, sembla improbable que el seu ús inicial hagués estat exclusivament el de sagristia, ja que fins ben avançada la baixa edat mitjana les sagristies acostu-maven a ser espais de dimensions reduïdes i a vegades podien consistir en un simple armari (cf. M. Righetti, *Historia de la liturgia*, Madrid, 1956, vol. I, p. 442-443).

[23] Als monestirs cistercencs de Poblet i Santes Creus les primeres esglésies de la comunitat quedaren emplaçades en les capelles de Sant Esteve i de la Santíssima Trinitat, respectivament. D'altra banda, a la canònica de Lleida, el controvertit espai conegut com Santa Maria la Vella sembla que de bon principi va compaginar les funcions d'aula capitular i de capella (E. Carre-ro, «Sobre ámbitos...», op. cit., p. 170).

[24] Aquest fet és comú a moltes catedrals del món hispànic i explica perquè solien obrir-se portes que ga-rantien la comunicació transversal entre l'absis major i la resta d'àmbits de la capçalera, tal com s'esdevé a Tarragona (v. Carrero, «La sacristia...», op. cit., p. 50).

[25] Aquesta era la situació habitual de les sagristies catedralícies baixmedievales; E. Carrero «La sacristia...», op. cit., p. 49-59.

[26] El binomi capella-sagristia no és estrany en l'arquitectura catedralícia baixmedieval hispànica; v. E. Carrero, «La sacristia...», op. cit., p. 50-52; E. Liaño, «La catedral...», op. cit., p. 355. Per exemple, era freqüent que les conques absidals, en estar separades de l'altar mitjançant un mur de tancament o un gran retaule, esdevinguessin àmbits auxiliars al culte. Si bé conser-vaven la seua advocació i funció litúrgica, a partir de llavors també es podien fer servir com a 'dipòsits' dels ornamentals dels oficis diaris. Així ho veiem en l'oratori de Santa Anna de la Seu Vella de Lleida, emplaçat da-rre del retaule major i que funcionà com a sagristia

fins a les darreries del s. xv (F. Fité, «Litúrgia i cultura a la Seu Vella de Lleida», *Seu Vella: L'esplendor retrobada*, Lleida, 2003, p. 102).

[27] Un dels exemples més matiners el trobem a la catedral d'El Burgo de Osma (E. Carrero, «La topogra-fia...», op. cit., p. 396).

[28] E. Carrero. «El claustro de la Seu de Girona. Oríge-nes arquitectónicos y modificaciones en su estructura y entorno», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 45, 2004, p. 203.

[29] Les disputes entre els Anglesola i els Alenyà s'expliquen amb tot detall a J. Blanch, *Arxiepiscopolo-gi...*, op. cit., vol. II, p. 50.

[30] A. Tomás, *El culto y la liturgia en la catedral de Tarragona (1300-1700)*, Tarragona, 1963, p. 208

[31] La porta responia a la mateixa tipologia de la sala capitular, és a dir, columnes de marbre de canó curt amb els seus corresponents capitells i bases d'idèntic material, recolzades damunt d'un alt sòcol de pedra.

[32] Posteriorment, en col·locar-se l'actual reixa, els capitells de la cara més interior es van mutilar parcial-ment. Alhora, en un dels blocs marmoris reaprofitats a l'ampit s'hi entreveu un roc com els que solen blasonar els escuts dels Rocabertí. Ni que sigui per una qüestió de proximitat topogràfica, potser cal recordar que el 1330 Joan d'Aragó havia concedit llicència al paborde Guerau de Rocabertí i a la seva germana Gueraua per adossar a la primitiva sala capitular una capella sota l'advocació del *Corpus Christi*, empresa que es traduí amb l'addició d'un monumental absis poligonal no-drit d'una bella decoració escultòrica (S. Capdevila, *La Seu...*, op. cit., p. 87; E. Liaño, «La catedral...», op. cit., p. 355). Agraeixo a la Dra. Marta Serrano l'haver-me fet notar l'existència del citat roc.

[33] Darrerament, s'ha presentat una proposta d'interpretació iconològica d'aquestes imatges; v. M. Serrano, «Memoria y evocación con finalidad reivindicativa: el ventanal de Santa Tecla de la catedral de Tarragona», *Tecla, discípula de Pablo, santa de Oriente y de Occidente*, Tarragona [en premsa]. Agraïxo a l'autora que m'hagi permès llegir l'article abans de la seua publicació.

[34] J. Serra Vilaró, «Archivo y librería capitulares de la Santa Metropolitana Iglesia de Tarragona, primada de las Españas», *Boletín Arqueológico*, 44, 1944, p. 108.

[35] Bossa rectangular de pell, amb una llarga corretja per dur-la en bandolera i amb serrells o penjants en el marge inferior, l'ús de la qual se sol vincular amb els pelegrins o senzillament com a portamonedes. En la documentació a vegades se l'anomena *sportella* o *esportilla* (F. Méndez Pidal, «Muebles raros y equívocos de la heráldica española», *Hidalguía*, 190-191, 1985, p. 460). Vegi's igualment la veu 'esportella' en el *Diccionario català-valencià-balear* (DCVB), versió en línia (<http://dcvb.iecat.net/>) consultada el març de 2013.

[36] L'aclariment el devem a F. Méndez Pidal, *Leones y castillos: Emblemas heráldicos en España*, Madrid, 1999, p. 283-284. Posteriorment, ens en vam fer ressò a A. Conejo, «L'antic cor pintat de la catedral de Tarragona», *Taüll*, 33, 2011, p. 20-22; i sobretot a *Idem*, «Ostentación heráldica...», op. cit., p. 129-132.

[37] Josep Vives (*Reinard...*, op. cit., p. 122-123), per tal de defensar la seua insostenible hipòtesi que el cor s'havia muntat amb motiu de l'arribada del Sant Braç de santa Tecla el 1321, argumentava que l'escut dels Clasquerí devia pertànyer a un antecessor ignot de l'arquebisbe Pere o bé a ell mateix, fet que acreditaria el seu vincle amb Tarragona molts anys abans d'ocupar la càtedra metropolitana.

[38] En relació amb aquesta enigmàtica *damnatio memoriae*, en parlem a A. Conejo, «Ostentación heráldica...», op. cit., p. 131-132.

[39] Alhora, l'emblema d'Ayerbe també figura en la clau de volta de la petita sagristia annexa a la capella dels Sastres.

[40] Segons Josep Vives (*Reinard...*, op. cit., p. 122) l'arc escarser diafragma i el cor s'haurien construït entorn de 1321, coincidint amb l'arribada del Braç de Santa Tecla a Tarragona, fet que justificaria la presència de les dues mènsules dedicades a la santa patrona local i a sant Pau. Tanmateix, discrepem d'aquesta lectura que no es fonamenta en cap evidència ni documental ni estilística, al marge que tots els arguments interpretatius i visuals ens conviden a fixar la cronologia proposada de mitjan s. XIV.

[41] En relació amb la ubicació topogràfica de les estructures corals i el seu significat, remetem al documentat article d'E. Carrero, «Centro y periferia en la organización de espacios litúrgicos: las estructura corales», *Hortus Artium Medievalium*, 14, 2008, p. 159-178. Emperò, a vegades, s'optà per instal·lar aquests cors elevats al mig de l'església, com ho certifiquen el magnífic exemplar de l'arxiprestal de Morella o el particular avantcor de la catedral de Roda d'Isàvena (*Idem*, p. 160-161).

[42] V. M. Valdés, «La arquitectura mudéjar y los sistemas constructivos en los reinos de León y Castilla en torno a 1200», M. C. Lacarra (coord.), *Arte mudéjar en Aragón, León, Castilla, Extremadura y Andalucía*, Saragossa, 2006, p. 154 i s.

[43] L. de Castro, «Un alfarje mudéjar en Los Balbases (Burgos)», *Boletín de la Asociación Española de Orientalistas*, 11, 1975, p. 227; P. Lavado, «Techumbres mudéjares inéditas en Burgos», *Boletín de la Asociación Española de Orientalistas*, 14, 1978, p. 165-185; J. E. Keller, J. A. Madrigal, «Las pinturas de los salvajes en los alfarjes de la iglesia de San Millán (Los Balbases, Burgos)», *Boletín de la Institución Fernán González*, 62, 1983, p. 423-434; M. L. Concejo, *El arte mudéjar en Burgos y su provincia* [tesis doctoral inédita, Universidad Complutense de

Madrid], Madrid, 1999, vol. I, *passim*; Valdés, «La arquitectura mudéjar...», op. cit., *passim*.

[44] P. J. Lavado, *Carpintería y otros elementos típicamente mudéjares en la provincia de Palencia, partidos judiciales de Astudillo, Baltanás y Palencia*, Palencia, 1975; L. de Castro, «El coro del templo de Santoyo (Palencia)», *Publicaciones de la Institución Tello Téllez de Meneses*, 36, 1975, p. 107-140; P. J. Lavado, «El arte mudéjar en Palencia», J. Nuño (coord.), *Alfonso VIII y su época (II Curso de Cultura Medieval. Aguilar de Campoo, octubre 1990)*, Aguilar de Campoo, 1992, p. 83-110.

[45] M. Fernández-Shaw, «Sotocoros y frentes de coro de madera en la provincia de Avila», *Anales de Historia del Arte*, 4, 1993, p. 385-392

[46] C. Usón, M. C. Ducar, «Un alfarje mudéjar en la iglesia de la Virgen de Tobed», *Seminario de Arte Aragonesés*, 42-43, 1988-1989, p. 5-46; L. Condor, *La iglesia de Santa María de Tobed*, Saragossa, 2010, p. 91-92.

[47] R. Tréton, «La construction de la tribune sculptée de l'église Sainte-Eulalie de Millas (1440-1442)», *Aux sources des plafonds peints médiévaux: Provence, Langue-doc, Catalogne*, Capestang, 2011, p. 119-139.

[48] Agraieixo la referència a la tribuna de La Real al Dr. Joan Domenge.

[49] Per a aquest cor s'ha proposat una cronologia entorn a 1359-1375. Malauradament, va quedar molt malmès a causa de l'anorreament parcial de l'edifici el 1937, per bé que se'n pogueren salvar 8 jàsseres i 18 caps de biga, en l'actualitat custodiats al Museu Diocesà de Tarragona. Abans de l'ensulsiada, J. F. Ràfols havia fet 10 dibuixos que es poden contemplar al Servei de Patrimoni Arquitectònic Local de la Diputació de Barcelona. A propòsit d'aquest teginat, v. I. Companys, N. Montardit, «El cor de l'església de la Sang d'Alcover (segle XIV): reconstrucció i estudi de les restes», *Recull Joan*

Antonio i Guardias (1890-1967), Tarragona, 1990, p. 13-31; *Idem*, «Un exemple de fusteria decorativa: l'antic cor de l'església romànica d'Alcover», *Retaule romànic i gòtic d'Alcover (Cicle de conferències. Alcover, 1992)*, Valls, 1996, p. 35-58; I. Companys, «Elements d'un embigat de cor», *Pallium: Exposició d'Art i Documentació (Catàleg de l'exposició. Tarragona, 1992)*, Tarragona, 1992, p. 106.

[50] El de la Secuita és esmentat a I. Companys, N. Montardit «Un exemple de fusteria...», op. cit., p. 39. Pel que fa al desaparegut teginat de la coberta d'aquesta mateixa església, v. E. Liaño, «La techumbre gòtica de la Secuita», *Boletín Arqueológico*, 133-134, 1976-1977, p. 311-312.

[51] I. Companys, N. Montardit, «La decoració de la coberta i el cor de l'ermita del Roser de Vilallonga del Camp», *L'ermita del Roser de Vilallonga del Camp* [Tarragona], 1994, p. 107-119.

[52] El seu estat de conservació és òptim, malgrat que a cop d'ull hom hi pot detectar despreniments i pèrdues parcials de la capa pictòrica que n'aconsellen una nova i imminent restauració. Fins ara, almenys s'hi ha actuat en dues ocasions: ca. 1931, probablement en el marc d'una intervenció a la sagristia a càrrec de l'arquitecte Bernardí Martorell (ca. 1931), i en segon lloc a principis de la dècada de 1990, en la qual es van aplicar criteris discutibles; agraeixo aquesta darrera notícia a la Dra. Sofia Mata.

[53] Per a síntesi d'alguns dels principals motius decoratius dels teginats baixmedievals, v. J. Domenge, A. Conejo, «Charpente et décor», *Forêts alpines & charpentes de Méditerranée*, L'Argentièrre, 2007, p. 232-243.

[54] Sobre la iconografia del teginat, remetem de nou a A. Conejo, «Ostentación heráldica...», op. cit.

[55] Des del primer quart del s. XIV, la catedral compava amb un cor destinat a la comunitat de canonges

situat al bell mig de la nau central. Posteriorment, a les darreries del s. xv, el cadiratge fou substituït per un de nou entallat per fusters de la reputada nissaga dels Gomar (v. S. Capdevila, *La Seu...*, op. cit., p. 17-18; I. Companys, N. Montardit, *El cadirat del cor de la Seu de Tarragona: Història i iconografia dels medallons*, Tarragona, 2000).

[56] A. Tomás, *El culto...*, op. cit., p. 26.

[57] M. Gómez, F. Massip, «El drama litúrgic de l'Assumpció de Santa Maria de l'Estany», *Món i misteri de la Festa d'Elx*, València, 1986, p. 111-122; F. Massip, *Història del teatre català: Dels orígens al 1800*, Tarragona, 2007, p. 145. Tanmateix, E. Carrero («Centro y periferia...»), op. cit., p. 162-163) refusa que les accions de pujar i baixar mencionades en el *Liber Processionarius Stagnensis* s'hagin d'interpretar en un sentit literal i que, per tant, pressuposin l'existència d'una estructura sobreelevada; en la seua opinió, en realitat al·ludrien al fet d'acostar-se i allunyar-se respectivament de l'altar major.

[58] V. E. Carrero, «Centro y periferia...», op. cit., p. 175.

[59] A. Tomás, *El culto...*, op. cit., p. 198-199.

[60] En relació amb aquesta capella, vegi's les dades publicades per J. Sánchez Real, «Exploraciones en la catedral», *Boletín Arqueológico*, 62-63, 1962-1963, p. 21-23; E. Liaño, «Reinard des Fonoll maestro de obras de la Seo de Tarragona. Una hipótesis sobre su obra», *Miscel·lània en homenatge al P. Agustí Altisent*, Tarragona, 1991, p. 389-402; *Idem*, «La catedral...», op. cit., p. 352-354.

[61] Som del parer que aquesta galeria volada es devia usar en el marc de la representació d'algun drama parateatral. Lògicament, es desenvolupa al llarg dels cinc costats de la capella i no de tres com, erròniament i fruit d'un *lapsus calami*, vam fer constar a A. Conejo, «Ostentación heráldica...», op. cit., p.140.

[62] M. I. Álvaro, «La techumbre de Castro (Huesca)», *Actas del II Simposio internacional de mudéjarismo: Arte (Teruel, 1981)*, Teruel, 1982, p. 227-240.

[63] Aquesta escala, visible en algunes fotografies antigues, fou incomprendiblement suprimida durant una restauració moderna.

[64] J. Vives, *Reinard...*, op. cit., p. 122.

[65] J. F. Ràfols, *Techumbres...*, op. cit., p. 35; I. Companys, N. Montardit, *Els embigats...*, op. cit., p. 62.

[66] AHAT [Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona], *Fons planimetria*, carpeta 87, n. 528.

[67] J. Serra Vilaró, «Archivo...», op. cit., p. 107-108. Emperò, el canonge i arqueòleg en cap moment no relacionà el teginat amb un primitiu cor, perquè en referir-s'hi emprava sempre la fórmula «*techo*». El mateix discurs el subscriu E. Carrero, «La topografia...», op. cit., p. 398.

[68] L'enllaç entre la mènsula i l'arc diafragma és matusser i sembla del tot improbable que ambdós elements siguin coetanis. A més, l'operació obligà a serrar l'extrem de dues bigues i a mutilar els seus corresponents remats antropomòrfics i un cassetó volat. D'altra banda, la posterior subdivisió de la sagristia i l'obertura de grans finestrals en el parament que dona al claustre van acabar d'eliminar qualsevol altra traça d'aquesta hipotètica tribuna.

[69] L'ús de púlpits o estructures elevades amb aquesta fi es documenta en altres indrets; vegi's, per exemple, el cas de la desapareguda trona de la Seu Vella de Lleida (A. Velasco, «Memòria dels altars, pintures i retaules de la Seu Vella de Lleida en els segles del gòtic: una història de les desaparicions», *Temps de consolidació: La baixa edat mitjana: Segles XIII-XV* (Arrels Cristianes, II), Lleida, 2008, p. 467). D'altra banda, també és sa-

but que les sagristies eren un lloc preferencial per a la custòdia de relíquies.

[70] J. Serra Vilaró, «Archivo...», op. cit., p. 105-109. L'autor afegeix que l'arquebisbe Clasquerí havia recomanat la col·locació d'un armari per a arxiu a les sagristies parroquials de la diòcesi. Aquest costum devia ser comú; a la Seu Vella de Lleida, en l'altell situat damunt la sagristia-capella de Santa Anna també hi havia hagut la biblioteca capitular (F. Fité, «Litúrgia...», op. cit., p. 102). Pel que fa a la interpretació de Vilaró quant a la compartimentació de la sagristia, ha estat beneïda per altres autors: v. J. Vives, *Reinard...*, op. cit., p. 123; E. Carrero, «La topografia...», op. cit., p. 398.

[71] Aquesta operació va comportar que els extrems de les bigues que formaven el voladís del cor quedessin enganxades al nou mur. Alhora, també implicà destruir la corresponent balustrada.

[72] Encara avui dia es pot veure el canvi de coloració de la pedra del mur mitger que determina l'alçada on es va situar aquest forjat, avui desaparegut.

[73] Desconeixem si les obres documentades a la sagristia l'any 1424, sota la direcció del mestre Guillem de la Mota, tenen a veure amb la hipotètica reestructuració d'aquest espai (v. AHAT, *Llibre d'Obra*, n. 71, f. 25v i 31v).

[74] L'anàlisi formal de la porta així com de les malmetes imatges escultòriques que decoren les mènsules del guardapols, fan pensar en un lapse cronològic que abraçaria el darrer quart del s. XIV i el primer del s. XV. En canvi, sembla improbable endarrerir l'execució de l'obertura a la següent centúria (cf. E. Liaño, «La catedral...», op. cit., p. 355).

[75] La combinació sagristia-tresor és freqüent en moltes catedrals baixmedievals (E. Carrero, «La sacristia...», op. cit., *passim*).

[76] J. Serra Vilaró, «Archivo...», op. cit., p. 107.

[77] Aquesta escala destaca per la seua notable amplada i per una original traça que evoca la copa d'una palmera. La seua convergència cronològica amb la resta de la capçalera i amb la sagristia és inqüestionable, ja que la volta s'organitza a base d'una successió d'arcs de mig punt esglaonats, de manera idèntica a com es van resoldre les portes interiors de l'extrem occidental de la mateixa sagristia, del creuer sud, i encara de la part superior de l'accés nord al claustre a l'alçada de la capella dels Sastres. Així, no tenen massa sentit l'opinió d'altres autors segons la qual la llargària de la sagristia fou escapçada per tal d'encabir-hi l'esmentada escala (J. Vives, *Reinard...*, op. cit., p. 122), o els que n'endarrerien la construcció a la fi del s. XIV per posarla en relació amb la primera compartimentació de la pròpia sagristia (J. Serra Vilaró, «Archivo...», op. cit., p. 107; E. Carrero, «La topografia...», op. cit., p. 400).

[78] V. E. Liaño, «La catedral...», op. cit., p. 66.

[79] L'aspecte actual del pis superior és resultat de la darrera intervenció dels anys 1999-2004 (J. Figuerola, J. Gavalda, *La catedral...*, op. cit., p. 132-135).

Tarragona: catedral, sala del tresor, teginat. Bucentaure sonant de flauta, i escuts heràldics. A. Conejo, «De cor a sostre...», fig. 9.

Tarragona: catedral, sala del tresor, teginat. Faula èsòpica del llop flautista i el cabrit. A. Conejo, «De cor a sostre...», fig. 10.

FOTOGRAFIES

- © ACBEB, p. 156.
- © A. Conejo, p. 100, 101, 103, 104, 105, 106, 108, 109, 110, 275.
- © Agnès Marin, p. 199.
- © Arxiu Comarcal del Baix Ebre, p. 23.
- © Arxiu Mas, p. 34, 36, 74, 233.
- © Cambra de Comerç de Barcelona, p. 73, 272.
- © cg66 / CCRP / Dinh Thi tien - image maker, p. 184, 185, 186, 187, 212, 215, 222, 223, 224, 225, 282, 284, 285.
- © G. Alcántara, p. 123, 127, 276.
- © Jean-Bernard Mathon, p. 208, 209, 211, 212.
- © J. Domenge, p. 12, 14, 15, 27, 30, 33, 34.
- © J. Fuguet, p. 121, 122, 123, 124, 126, 128, 130.
- © J. Vidal, p. 149, 150, 152, 155, 279.
- © Magda Bernaus, p. 74, 75, 79, 272.
- © Malbrel 2010, p. 196, 198.
- © Médiathèque du patrimoine, Ministère de la Culture, p. 168.
- © Mònica MasPOCH, p. 63, 65, 66, 142, 144, 271, 278.
- © Museu Episcopal de Vic, p. 234-259, 286-295.
- © Museu del Castell de Peralada, p. 93, 273, 274.
- © Olivier Bru, p. 166, 169, 170, 171, 172.
- © Patrimoni 2.0, p. 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 266, 267, 268, 269, 270.
- © R. Tréton, p. 192.
- © SPAL, p. 131, 133, 277.
- © Veclus, p. 53.